

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Η ιστορία της παρούσας μονογραφίας ξεκινά πολλά χρόνια πριν. Ήταν το 2005 όταν έλαβα την διετή υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών για μετα-διδακτορική έρευνα με το γενικό θέμα «Οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις ενώπιον των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων». Αφορμή για την επιλογή του θέματος ήταν η παράστασή μου ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου (ολομέλεια), στην υπόθεση *Μακαρατζής κατά Ελλάδας* (2004): είχα εντυπωσιαστεί από το περιεχόμενο και τον αντίκτυπο της παράστασης του *amicus curiae*, του *Institut de formation en droits de l'homme du barreau de Paris*.

Το θέμα με απασχολούσε έκτοτε αλλά μόνον την άνοιξη του 2015, όταν η Νομική Σχολή του *Georges Washington University* των Η.Π.Α. μου χορήγησε υποτροφία για νέα έρευνα, κατόρθωσα να επικαιροποιήσω την προηγούμενη δουλειά μου και να θέσω στην τελική ευθεία το παρόν πόνημα, εμπλουτίζοντάς το και με την εμπειρία του *Supreme Court*.

Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται στην Μυρτώ και στον Νικόλα, που τόσα χρόνια αδιαμαρτύρητα, υπό την φροντίδα της Ελένης, με ακολουθούν στις ακαδημαϊκές μου περιπέτειες ανά τον κόσμο. Εύχομαι να ζήσουν σε έναν κόσμο με περισσότερους *amici* ενώπιον των διεθνών δικαστηρίων, δείγμα μίας διεθνούς κοινωνίας σε υψηλότερη εγρήγορση!

Αθήνα / Κομοτηνή, Δεκέμβριος 2018

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολλοί πιστεύουν ότι ο ρόλος των *amici curiae* ενδιαφέρει αποκλειστικά τους διεθνολόγους και τους υπερασπιστές των δικαιωμάτων στα ευρωπαϊκά fora. Αν τούτο κάποτε ήταν αλήθεια, σήμερα δεν ισχύει πια. Αυτόκλητοι «φίλοι του δικαστηρίου» κρούουν όλο και συχνότερα τη θύρα του εθνικού δικαστή. Και αυτός, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, τους επιτρέπει την είσοδο στην ανοιγείσα δίκη.

Η ηπειρωτική Ευρώπη γνωρίζει τους *amici curiae* ήδη από το ρωμαϊκό δίκαιο. Τους ανακαλύπτει εκ νέου στον εικοστό αιώνα, μέσω της συμμετοχής των ευρωπαϊκών κρατών στα όργανα της διεθνούς κοινότητας. Η ελληνική νομική κοινότητα έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με τη συγκεκριμένη δικονομική ιδιοτυπία μέσα από τη μελέτη υποθέσεων ελληνικού ενδιαφέροντος ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αλλά και τα δικαστήρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξετάζουν τα «φιλικά υπομνήματα» των άλλων θεσμικών οργάνων της Ένωσης, όπως και μη διαδίκων κρατών-μελών, χωρίς βεβαίως να δεσμεύονται από το περιεχόμενό τους.

Από το δίκαιο της Ένωσης, ο θεσμός του *amicus curiae* εισέρχεται σταδιακά στην εθνική δίκη. Η Γενική Διεύθυνση Ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής συμμετέχει με την ιδιότητα του *amicus curiae* σε δίκες ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, παρέχοντας αυτοβούλως συνδρομή σε ζητήματα ερμηνείας και εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού. Η συνδρομή της Επιτροπής προς τον εθνικό δικαστή «εντάσσεται στο καθήκον της να υπεραμύνεται του δημόσιου συμφέροντος», οφείλει δε η ίδια να παραμένει «απαρεγκλίτως ουδέτερη και αντικειμενική» κατά την παροχή της συνδρομής της η οποία «δεν δεσμεύει το εθνικό δικαστήριο»¹.

Στην Ελλάδα ο εθνικός νομοθέτης παρέχει στην Επιτροπή Ανταγωνισμού αρμοδιότητα, όταν η ίδια δεν είναι διάδικος, να υποβάλλει παρατηρήσεις ενώπιον δικαστηρίων «είτε γραπτά, με δική της πρωτοβουλία, είτε προφορικά, με την άδεια του αρμόδιου δικαστηρίου» σε θέματα εφαρμογής των άρθρων 1 και 2 του

---

1. Ανακοίνωση 2004/C 101/04 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τη συνεργασία μεταξύ της Επιτροπής και των Δικαστηρίων των κρατών-μελών για την εφαρμογή των άρθρων 81 και 82 της Συνθήκης ΕΚ (101 και 102 ΣΛΕΕ).

ν. 3959/2011 και των άρθρων 101 και 102 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης². Στην περίπτωση αυτή, η εθνική αρχή ανταγωνισμού συμμετέχει στη δίκη υπό την ιδιότητα του *amicus curiae*. Την ιδιότυπη δικονομική θέση της Επιτροπής Ανταγωνισμού αναγνωρίζει πλέον και οριοθετεί με απόφασή του το Συμβούλιο της Επικρατείας³. Ωστόσο, το παράδειγμα της Επιτροπής Ανταγωνισμού αποτελεί ακόμα εξαίρεση. Στη χώρα μας, οι γενικοί δικονομικοί κανόνες αποκλείουν τη συμμετοχή *amici curiae* σε ένδικη διαφορά. Ως τότε, άραγε;

Η γαλλική διοικητική δικονομία⁴ έχει ήδη από καιρό θεσμοθετήσει τη δυνατότητα του εθνικού δικαστή να ζητά έκφραση γνώμης από οποιοδήποτε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, εφόσον ο δικαστής εκτιμά ότι το πρόσωπο αυτό, συμμετέχοντας με την ιδιότητα του *amicus curiae*, θα μπορούσε να τον διαφωτίσει σε συγκεκριμένα πραγματικά⁵ ή νομικά ζητήματα⁶. Αν και ο Γάλλος δικαστής εκτιμά ελεύθερα το περιεχόμενο των υπομνημάτων των *amici curiae* και συνήθως απευθύνεται σε αρμόδιες δημόσιες αρχές, το γεγονός ότι ο ίδιος αφενός επιλέγει τα πρόσωπα στα οποία θα απευθυνθεί ανά υπόθεση, αφετέρου προσδιορίζει τα ειδικότερα ερωτήματα επί των οποίων ζητείται η γνώμη, προσδίδει στα «φιλικά υπομνήματα» μεγαλύτερη συμβολική σημασία από τις γνωμοδοτήσεις και τις

2. Άρθρο 14 παρ. 2 περίπτ. θ' του ν. 3959/2011.

3. ΣτΕ Β' Τμ. 7μ. 166/2018 «Κατά την διάταξη αυτή, αν σε μία δίκη τίθενται ζητήματα απόμμενα της εφαρμογής των κανόνων του ανταγωνισμού, η δε Επιτροπή Ανταγωνισμού δεν έχει στην δίκη αυτή την ιδιότητα του διαδίκου, μπορεί, αν το κρίνει σκόπιμο, να υποβάλει παρατηρήσεις, όχι όμως ως διάδικος, αλλά ως «αρωγός του δικαστηρίου» (*amicus curiae*). Η εξαιρετική αυτή ρύθμιση, που αποσκοπεί να διασφαλίσει ότι η Επιτροπή Ανταγωνισμού, η οποία έχει κατά νόμον την ευθύνη για την άσκηση της πολιτικής ανταγωνισμού, θα έχει πάντοτε την δυνατότητα να ακούεται πριν εξερευνηθεί δικαστική κρίση για ζήτημα που μπορεί να επηρεάσει την αποτελεσματική άσκηση των αρμοδιοτήτων της, της παρέχει την ευχέρεια να εκθέσει τις απόψεις της χωρίς να αποκτά την ιδιότητα του διαδίκου, ακόμη και αν ηττήθηκε εν όλω ή εν μέρει σε δίκη στην οποία ήταν διάδικος και δεν άσκησε ένδικο μέσο, αλλά το άσκησε άλλος διάδικος, με αποτέλεσμα να τεθούν ενώπιον του δικαστηρίου που το εξετάζει ζητήματα ανταγωνισμού για τα οποία η Επιτροπή κρίνει ότι πρέπει να εκθέσει την γνώμη της» (σκ.7).

4. Code de justice administrative, art. R. 625-2 et R. 625-3 (Décret n° 2010-164 du 22 février 2010).

5. Conseil d'Etat, 9ème et 10ème SSR, 28 mars 2012, *Société anonyme Direct Energie et Syndicat intercommunal de la périphérie de Paris pour l'électricité et les réseaux de communication (SIPPEREC)*.

6. Conseil d'Etat, Ass., 24 juin 2014, *Mme Lambert et autres*.

εκθέσεις των πραγματογνωμόνων τις οποίες προσκομίζουν και επικαλούνται τα μέρη της διαφοράς προς επίρρωση των ισχυρισμών τους.

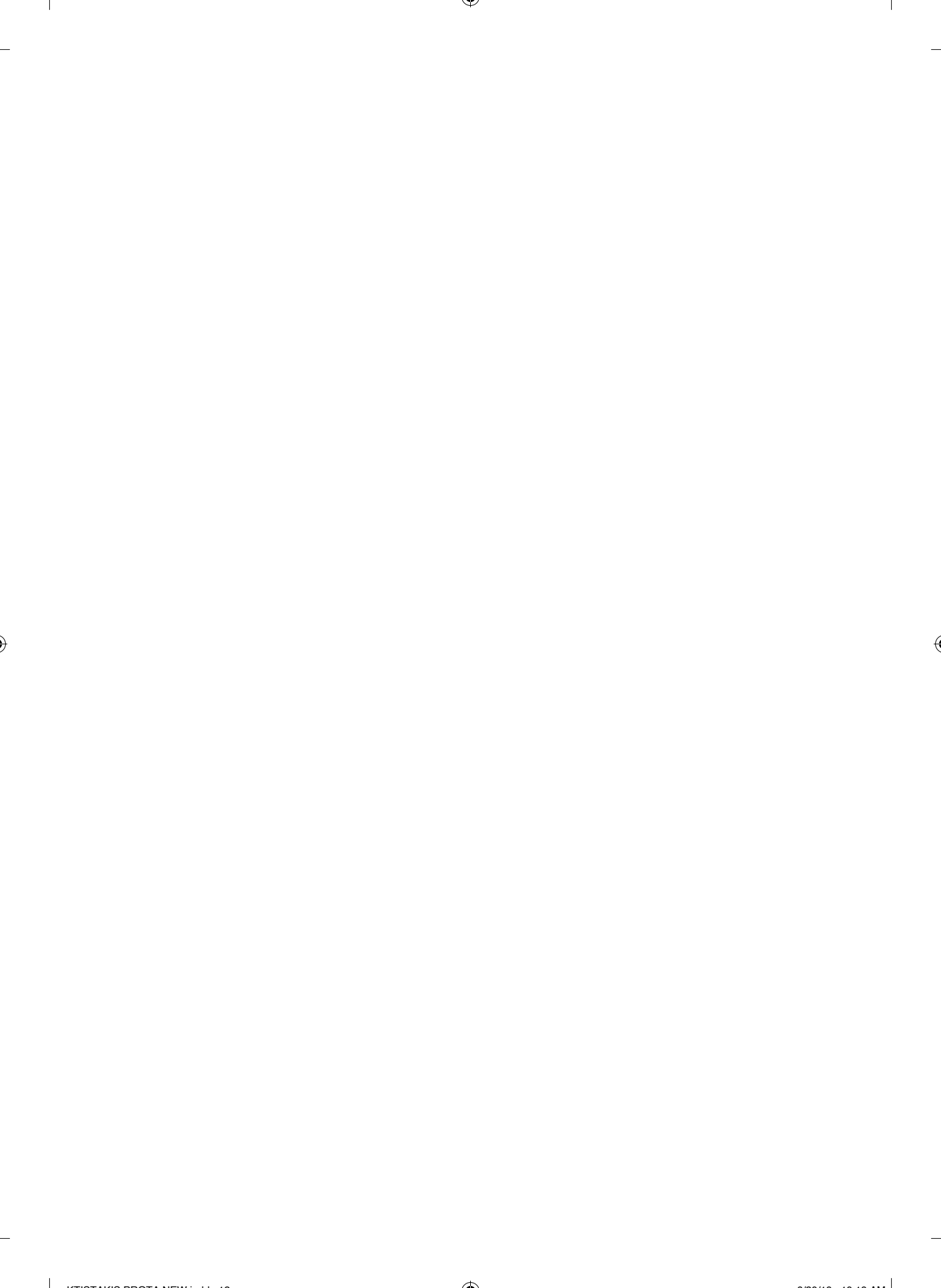
Θα ήταν χρήσιμη μια αντίστοιχη πρόβλεψη για τον Έλληνα δικαστή; Μήπως όμως τα προσδοκώμενα οφέλη από τη συνδρομή των *amici curiae* στην ορθή διάγνωση των τιθέμενων ζητημάτων και στην αποτελεσματική επίλυση των διαφορών θα υπερκερασθούν από την έκθεση του δικαστή σε κριτική για τις εκάστοτε επιλογές του; Και ποια θα έπρεπε να είναι τα γνωρίσματα των προσώπων, που θα ενεργούσαν ως αρωγοί του δικαστηρίου, προκειμένου να διαφυλαχθεί η αντικειμενικότητα της διαδικασίας; Έχω την αίσθηση πάντως ότι οι επιφυλάξεις αυτές δεν θα σταθούν τελικά εμπόδιο στην εξάπλωση του θεσμού. Χρειάζεται όμως προσοχή και μελέτη προτού γίνουν τα επόμενα βήματα.

Τα ερωτήματα αυτά είναι πολύ πιθανό να μας απασχολήσουν στο μέλλον. Οδηγός μας η παρούσα μελέτη, με την οποία ο συγγραφέας μας καλεί να περιηγηθούμε στους δικονομικούς κανόνες και τις πρακτικές των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων σε παγκόσμιο και σε περιφερειακό επίπεδο, ως προς τη συμμετοχή των *amici curiae* σε διαδικασίες ενώπιόν τους και να διαπιστώσουμε τη θεσμική αυτοσυγκράτηση την οποία επιδεικνύουν τα όργανα αυτά, στην προσπάθειά τους να συγκεράσουν αρμονικά την τυπικότητα της ένδικης διαδικασίας με τις ιδιαιτερότητες της απονομής δικαιοσύνης σε περιβάλλον διεθνούς κοινότητας.

Η ανά χείρας μελέτη συνιστά μια ουσιαστική συμβολή στην ελληνική βιβλιογραφία. Είναι καινοτόμος αλλά και αξιέπαινη από κάθε άποψη.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ο. ΠΙΚΡΑΜΜΕΝΟΣ

τ. Πρωθυπουργός & τ. Πρόεδρος του ΣΤΕ ε.τ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με το λεξικό, οι Λατινικοί όροι *amici curiae* (*amicus curiae* στον ενικό) αποδίδονται στην Ελληνική ως «οι φίλοι του δικαστηρίου»¹. Πρόκειται για την οικειοθελή («φιλική») υποστήριξη του έργου της δικαιοσύνης από κράτη, διεθνείς διακυβερνητικούς οργανισμούς, νομικά πρόσωπα ή ιδιώτες, οι οποίοι, χωρίς να είναι διάδικοι ή παρεμβαίνοντες, γνωρίζουν (ή θέλουν να φωτίσουν) τα γεγονότα της αντιδικίας ή τα επιστημονικά ζητήματα που εγείρονται σε αυτήν. Η υποστήριξη αυτή εκδηλώνεται, συνήθως, γραπτώς, με την μορφή υπομνήματος ή προφορικής παρουσίασης θέσεων επί πραγματικών γεγονότων ή νομικών ζητημάτων.

Πέραν των Λατίνων², οι *amici curiae* είναι σήμερα γνωστοί στο αγγλοσαξωνικό χώρο (ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής³), σε ορισμένες χώρες του

---

1. Για την χρήση της Λατινικής γλώσσας στο δημόσιο διεθνές δίκαιο, βλέπετε P. Reuter, «Quelques réflexions sur le vocabulaire du droit international», σε: *Mélanges offerts à M. le doyen Louis Trotabas*, LGD, 1970, σελ. 423-445.

2. Βλ. S. Krislov, «The Amicus Curiae Brief: From Friendship to Advocacy», *YaleJIntLL*, 1963, τ. 72, σελ. 694-721, ιδίως σελ. 696. Πάντως, αμφισβητείται έντονα ότι οι *amici* (*principis*) των Λατίνων έχουν ομοιότητες με τους σημερινούς *amici* (*curiae*). Βλ. L. Crema, «Tracking the Origins and Testing the Fairness of the Instruments of Fairness: Amici Curiae in International Litigation», *Jean Monnet Working Paper 09/12* (2012), <<http://www.jeanmonnetprogram.org/wp-content/uploads/2014/12/JMWP09Crema.pdf>> (τελευταία επίσκεψη: 31.12.2018), ιδίως σελ. 6-9. Επίσης, A. Wiik, *Amicus Curiae before International Courts and Tribunals*, Baden-Baden, Nomos, 2018, σελ. 74-76. Και S. C. Mohan, «The amicus curiae: friends no more?», *Singapore Journal of Legal Studies*, 2010, τ. 2, σελ. 352-374.

3. Βλ. E. Angell, «The amicus curiae - American development of English institutions», *ICLQ* 1967, τ. 16, σελ. 1017-1044. L. Epstein, «A comparative analysis of the evolution, rules, and, usage of amicus curiae briefs in the US Supreme Court and in state courts of last resort», *Conference Paper 1989*, σε: <<http://epstein.wustl.edu/research/conferencepapers.1989SWPSA.pdf>> (τελευταία επίσκεψη: 31.12.2018). Επίσης, Collins P., *Friends of the Supreme Court: Interest Groups and Judicial Decision Making*, Oxford University Press, Oxford, 2008.

ηπειρωτικού δικαίου⁴ αλλά και στις χώρες με μεικτό σύστημα⁵.

4. Για την Γαλλία, βλ. C. Coslin και D. Lapillonne, «France and the concept of amicus curiae: what lies ahead?», *Paris International Litigation Bulletin*, 2012, τ. 4, σελ. 14-15. Για μία συγκριτική παρουσίαση, βλ. D. Shelton, «The Participation of Non governmental Organizations in International Judicial Proceedings», *AJIL*, 1994, τ. 88, σελ. 611-642, ιδίως σελ. 616-619.

5. Στην Ελληνική έννομη τάξη εμφανίζονται, ήδη από το 2000, με την ευκαιρία των έργων των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας, τα πρώτα ψήγματα των *amici curiae*. Με την διάταξη του άρθρου 4 § 7 του νόμου 2819/2000 δόθηκε στην Οργανωτική Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων «Αθήνα 2004» η δικονομική δυνατότητα να παρεμβαίνει προσθέτως, χωρίς προδικασία, με δήλωσή της καταχωρούμενη στα πρακτικά, σε κάθε δίκη τρίτων ενώπιον οποιουδήποτε δικαστηρίου σε υποθέσεις αναφορικά με τα Ολυμπιακά έργα και «γενικότερα σε υποθέσεις για την έκβαση των οποίων έχει έννομο συμφέρον» (βλ. ιδιαίτερα τις αποφάσεις της ολομελείας ΣτΕ 2005-7/2003 με μειοψηφία περί του έννομου συμφέροντος της Οργανωτικής επιτροπής στην κατασκευή έργων στο Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού).

Στην συνέχεια ο Έλληνας νομοθέτης υιοθέτησε νέα ρύθμιση (άρθρο 67 § 4 του νόμου 3900/2010), με την οποία επιτράπηκε η παρέμβαση (ατελώς) της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, ενώπιον του ΣτΕ ή άλλων διοικητικών δικαστηρίων, για διαφορές που αφορούν την αναγνώριση αλλοδαπού ως πρόσφυγα ή δικαιούχου άλλης, επικουρικής, διεθνούς προστασίας. Η Ύπατη Αρμοστεία περιορίζεται «στην διατύπωση απόψεων και επιχειρημάτων σχετικά με τα τιθέμενα στο πλαίσιο της διαφοράς ζητήματα». Ωστόσο, όπως ορθώς σημειώνεται (Ε. Παυλίδου, *Η συμμετοχή του τρίτου στη διοικητική δίκη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σελ. 181), η σημασία της διάταξης απομειώνεται αισθητά, τουλάχιστον σε επίπεδο Πρωτοδικείου, διότι η Ύπατη Αρμοστεία, αν και αποσκοπεί αποκλειστικά στην προστασία του προσφεύγοντος αλλοδαπού, δεν μπορεί να παρέμβει υπέρ του αλλά μόνον υπέρ της νομιμότητας της διοικητικής πράξης.

Πιο «γνήσια» *amicus curiae* παράσταση είναι εκείνη της Ενιαίας Αρχής Δημοσίων Συμβάσεων με την δυνατότητα υποβολής παρατηρήσεων ενώπιον των Ελληνικών δικαστηρίων, μετά από κλήση του δικαστηρίου ή αυτοβούλως, αναφορικά με την ερμηνεία του δικαίου των δημοσίων συμβάσεων (άρθρο 2 § 2(θ') του νόμου 4013/2011, βλ. σχετικώς, Φ. Αρναούτογλου, *Η αίτηση ασφαλιστικών μέτρων του ν. 3886/2010*, 2^η έκδοση, 2013, σελ. 176, § 262Α). Εξίσου γνήσια είναι και εκείνη του άρθρου 14 παρ. 2 περίπτ. θ' του νόμου 3959/2011 που αναλύεται στον Πρόλογο του Προέδρου Π. Πικραμμένου.

Τέλος, «μη γνήσια» αλλά εν γένει πολύ σημαντική είναι και η «συνταγματική αντιδικία» του άρθρου 1 του νόμου 2479/1997 (έχει ονομαστεί και «δικονομική καινοτομία» ή «ιδιότυπη παρέμβαση», βλ. Ε. Παυλίδου, *Η συμμετοχή του τρίτου στη διοικητική δίκη*, ό.π., σελ. 265 κ.επ.). Σύμφωνα με την διάταξη, νομιμοποιούνται φυσικά ή νομικά πρόσωπα, ενώσεις προσώπων και ο υπουργός δικαιοσύνης να παρέμβουν σε δίκη ενώπιον της ολομελείας των ανωτάτων δικαστηρίων της χώρας (πλην εκείνης του Αρείου Πάγου επί ποινικών υποθέσεων) προκειμένου «να προβάλουν απόψεις και επιχειρήματα αναφερόμενα αποκλειστικά σε

Διεθνές δικαιοδοτικό όργανο ή δικαστήριο είναι εκείνο το μόνιμο όργανο που έχει ιδρυθεί σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, αποτελείται από ανεξάρτητους δικαστές, η δικονομία του είναι προκαθορισμένη, εκδίδει νομικά δεσμευτικές αποφάσεις και ένας, τουλάχιστον, διάδικος ενώπιον του είναι κράτος ή διακυβερνητικός οργανισμός.

Έχουν πρόσφατα υπολογιστεί ότι λειτουργούν, τουλάχιστον, είκοσι δύο διεθνή δικαιοδοτικά όργανα και εξήντα ημι-δικαιοδοτικά όργανα ή άλλα όργανα επίλυσης διαφορών διεθνούς δικαίου⁶.

ζητήματα συνταγματικότητας που έχουν τεθεί», χωρίς «η εκδιδόμενη απόφαση να παράγει έννομα αποτελέσματα για τους παρεμβαίνοντες». Απαραίτητος όρος, ωστόσο, είναι τα ζητήματα αυτά «να εκκρεμούν σε δίκη ενώπιον άλλου δικαστηρίου ή δικαστικού σχηματισμού του αυτού κλάδου δικαιοσύνης στην οποία είναι διάδικοι» οι παρεμβαίνοντες (για την στενή ερμηνεία των συγκεκριμένων δικονομικών διατάξεων βλ. ΣΤΕ 1125/2016 (ολομ.), § 9 και, αναλυτικά, σε Δ. Πυργάκη, *Το έννομο συμφέρον στην δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σελ. 349-351).

Για το έννομο συμφέρον μη κυβερνητικών οργανώσεων ή άλλων διφυών νομικών προσώπων για άσκηση πρόσθετης παρέμβασης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας και την στενή ερμηνεία των δικονομικών διατάξεων από το τελευταίο, χαρακτηριστική είναι η πρόσφατη απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας για την νομιμότητα της πράξης χορήγησης ασύλου σε αξιωματικό των Τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, ο οποίος κατηγορείτο για συμμετοχή σε πραξικόπημα στην χώρα του: η πλειοψηφία του Δικαστηρίου αποφάσισε να απορρίψει την πρόσθετη παρέμβαση του Δικηγορικού Συλλόγου της Αθήνας με την αιτιολογία ότι ο τελευταίος δεν είχε έννομο συμφέρον διότι η χορήγηση ασύλου δεν δύναται να θεωρηθεί ότι συνδέεται με βασική αρχή του κράτους δικαίου (ειδική πρόβλεψη στο Καταστατικό του Συλλόγου), παρόλο που ο παρεμβαίνων Σύλλογος χαρακτήρισε την παροχή ασύλου γενικό παραδεγμένο κανόνα διεθνούς δικαίου (: υπερνομοθετικής ισχύος, άρθρο 28 § 1 του Συντάγματος. Βλ. ΣΤΕ 1694/2018, *Θεωρία & Πράξη Διοικητικού Δικαίου*, 2018, τ. 8-9, § 10, με σχόλιο Στ. Τσεβά). Βλ. επίσης, προς την ίδια κατεύθυνση, ΣΤΕ 575/2001 (*Νομικό Βήμα*, 2002, σελ. 1940 κ.επ.): απορρίφθηκε παρέμβαση του παλαιότερου Ελληνικού σωματείου προάσπισης των δικαιωμάτων ανθρώπου με την αιτιολογία ότι δεν αναφέρονταν ειδικώς στο καταστατικό οι αντιρρησίες συνείδησης που ήταν το αντικείμενο της αιτήσεως ακυρώσεως.

6. Βλ. E. De Brabandere, «Non-state actors in international dispute settlement: pragmatism in international law» σε: J. d'Aspremont (διευθ.) *Participants in the International Legal System: Multiple Perspectives on Non-State Actors in International Law*, London, Routledge, 2011, σελ. 342-359, ιδίως σελ. 343. Χ. Δίπλα, «Ο πολλαπλασιασμός των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων: μια νέα απειλή για την ενότητα του διεθνούς δικαίου;» σε: Σ. Περράκη (επιμ.), *Παγκόσμια διακυβέρνηση. Διεθνές Δίκαιο και Διεθνείς Σχέσεις στην αυγή του 20^{ου} αιώνα*, Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα,

Η παρούσα μελέτη δεν μπορεί, βεβαίως, να καλύψει το σύνολο των ανωτέρω ογδόντα δύο διεθνών οργάνων. Αποκλείονται, κατ' αρχήν, εκείνα τα διεθνή όργανα που δεν έχουν μόνιμη δομή και προκαθορισμένη δικονομία, όπως τα διεθνή επενδυτικά διαιτητικά δικαστήρια αλλά και τα *ad hoc* διεθνή ποινικά δικαστήρια. Περαιτέρω, αποκλείονται οι ομάδες εμπειρογνομόνων/ειδικών (*Panels*) και τα δευτεροβάθμια δικαιοδοτικά όργανα (*Appellate Bodies*) του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου διότι οι εκθέσεις τους αποκτούν νομική δεσμευτική ισχύ μόνον αν υιοθετηθούν με αρνητική συναίνεση (*consensus*) από το όργανο επίλυσης των διαφορών (*Dispute Settlement Body*)⁷. Επίσης, στην παρούσα μελέτη δεν περιλαμβάνονται τα μη αμιγή δικαιοδοτικά όργανα, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τις διάφορες διεθνείς επιτροπές εποπτείας και εφαρμογής των διεθνών συμβάσεων προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τέλος, δεν περιλαμβάνονται το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και τούτο διότι, το μεν πρώτο, ως επί το πλείστον, αναζητά την ατομική ποινική ευθύνη και

Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 61-70. Για τον εντυπωσιακό πολλαπλασιασμό των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων τις τελευταίες δύο δεκαετίες, βλέπετε και τον Συνοπτικό Πίνακα που ετοίμασε το διεθνές επιστημονικό δίκτυο υπό την ονομασία «The Project on International Courts and Tribunals», <http://www.pict-pcti.org/publications/synoptic_chart.html> (τελευταία επίσκεψη: 31.12.2018).

7. Βλ. άρθρα 2(4), 16(4) και 17(14) του Μνημονίου Συμφωνίας σχετικά με τους κανόνες και τις διαδικασίες που διέπουν την επίλυση των διαφορών (Παράρτημα 2 της Τελικής Πράξης που περιλαμβάνει τα αποτελέσματα των πολυμερών εμπορικών διαπραγματεύσεων στο πλαίσιο του Γύρου της Ουρουγουάης. Ελληνικός κυρωτικός νόμος: 2290/1995, Α' 28). Π. Στάγκος, «Το καθεστώς επίλυσης διαφορών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου» σε: Α. Φατούρου & Κ. Στεφάνου (εκδ.), *Οι Συμφωνίες του Γύρου της Ουρουγουάης για το διεθνές εμπόριο των αγαθών και των υπηρεσιών*, Αθήνα, Α. Ν. Σάκκουλας, 1995, σελ. 121- 165. Π. Γκλαβίνης, *Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2009, σελ. 175-230. Κ. Στεφάνου & Χρ. Γκόρτσος, *Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σελ. 47. Ειδικά για τα ζητήματα της συμμετοχής των *amici curiae* βλέπετε: S. Charnovitz, «Opening the WTO to nongovernmental interests», *FordhamIntlLJ*, 2000-2001, τ. 25, σελ. 173-216. P. Mavroidis, «*Amicus curiae* briefs before the WTO: much ado about nothing», σε: A. v. Bogdandy et al. (επιμ.), *European integration and international coordination: studies in transnational economic law in honour of Claus-Dieter Ehlermann*, Kluwer Law International, The Hague, 2002, σελ. 317-329 και *Jean Monnet Working Paper 2/01* (Φεβρουάριος 2001), <<https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/01/010201.html>> (τελευταία επίσκεψη: 31.12.2018). D. McRae, «What is the future of the WTO dispute settlement?», *JIntlEconL*, 2004, τ. 7, σελ. 3-21. B. Stern, «L'intervention des tiers dans le contentieux de l'OMC», *RGDIP*, 2003, τ. 107, σελ. 257-303.

δεν μπορεί να συγκριθεί με τα υπόλοιπα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα τα οποία υπηρετούν, κατά κύριο λόγο, την επίλυση των διεθνών διαφορών, στο δε δεύτερο, ένα οιονεί συνταγματικό δικαστήριο της Ε.Ε., προβλέπονται άλλες μορφές συμμετοχής των μη διαδίκων, οι οποίες είναι μη συγκρίσιμες με εκείνες που κυριαρχούν στο πεδίο της αμιγούς διεθνούς δικαιοσύνης.

Κοντολογίς, αντικείμενο της παρούσας συγκριτικής μελέτης είναι τα ακόλουθα όργανα, τα οποία όλα πληρούν τις σχετικές προϋποθέσεις της διεθνούς δικαιοσύνης: το Διεθνές Δικαστήριο των Ηνωμένων Εθνών, το Διεθνές Δικαστήριο Δικαίου της Θάλασσας, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το Δι-Αμερικανικό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Αφρικανικό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών.